

een sterke toxine te produceeren, die voor het organisme nadeelig is en de ziekte tot een gevaarlijke maakt. Hoewel dus de bacillus van LOEFFLER niet in staat is alleen het diphtheritis-proces te veroorzaken, speelt hij toch daarbij een zeer gewichtige rol, want het door hem geproduceerde vergif is het voornaamste gevaar voor het organisme. Daarom verliest dus het aantoonen van deze microbe niets van zijn waarde en blijft ook de serum-therapie van even groot belang. Alleen de immunisatie zou als geheel nutteloos achterwege kunnen gelaten worden.

Veroorlooft het gevaar, waarin diphtheritis-lijders verkeeren, het toepassen van krachtige middelen, nu we door de droevige ervaring door LANGERHANS opgedaan tot voorzichtigheid worden aangemaand, zal wel niemand het betreuren, als mocht blijken, dat de voorstelling van SCHANZ de juiste is.

DE HAAN.

INGEZONDEN.

Geachte Prof. KORTEWEG!

Het spijt mij zeer, dat de gronden van mijn bestrijding van FLÜGGE's uitspraak omtrent de locale invloeden bij de verspreiding der diphtherie U zóó gebrekkig toeschijnen, dat de zaak daardoor niet wordt gediend; maar verheug mij niet minder over het feit, dat althans de algemeene strekking van mijn stukje uw goedkeuring wegdraagt.

Het zij mij vergund de betrouwbaarheid mijner zegsmannen, die door U wordt bestreden, met een enkel woord te verdedigen.

In de eerste plaats de mesthoop te Dirksland. Dat deze het uitgangspunt der *diphtherie* zou zijn geweest is noch door VAN CAPELLE, noch door mij beweerd; evenmin, dat zij het vorige jaar zou zijn *besmet*. Alléén wél werd door mij het feit gereleveerd, dat zich van uit Dirksland, een jaar nadat er zich een sporadisch geval had voorgedaan — in de nabijheid van den mesthoop — voor het eerst een duidelijke *epidemie* ontwikkelde. En nu mogen er in dat jaar in die gemeente enkele gevallen zijn voorgekomen van pharyngitis, wellicht van croup, die op diphtherie-infectie berustten en als zoodanig niet werden herkend, een feit blijft het — en hierop liet ik den klemtoon vallen — dat de smetstof zich in die beperkte ruimte een jaar lang *latent* — immers zonder één enkel uitgesproken geval van diphtherie teweeg te brengen — bleef handhaven om daarna zich krachtig te doen gelden en een epidemie in het leven te roepen. Bleef in dien tusschentijd de diphtherie-bacil in de mesthoop of elders voortwoekeren? Ging zij van persoon op persoon zonder de dragers van beteekenis ziek te maken? Ik laat het natuurlijk geheel in het midden. Ik wijs er alleen op, dat hier — en elders in analoge gevallen — de smetstof gedurende langen tijd *latent* bleef huis-

vesten. En zulke gevallen wijzen m. i. op factoren, afhankelijk *ook* van de plaats, *niet alléén* van sociale toestanden.

In de tweede plaats meen ik tegenover de bezwaren van waarnemingen in het begin eener epidemie — met name de moeilijkheid der diagnose en de weinige geoefendheid van het observatie-vermogen der waarnemers — twee voordeelen te mogen noemen: het minder in elkander grijpen van de factoren, toenemende naarmate de ziekte langer heeft bestaan, en het onbevengene der waarneming, waardoor meer op hoofdzaken, minder op ondergeschikte punten zal worden gelet. Wèl zie ik zeer goed in, dat bij een nadere bestudeering en detaillering soms blijken zal een hoofdpunt te zijn, wat als ondergeschikt werd beschouwd en omgekeerd; maar toch schijnt het mij toe van veel gewicht te zijn om uit den mond der *eerste* waarnemers te vernemen, wat hun vooral in het oog viel. En wanneer dan *naast* de groote besmettelijkheid en den invloed van sociale toestanden schier unaniem genoemd wordt de invloed van vuil, enz., dan hecht ik daaraan groote waarde.

Als derde bezwaar geldt voor U de verre afstand in tijd en plaats, die ons van de waarnemers scheidt en deze daardoor minder betrouwbaar maakt.

Het komt mij voor, dat waarnemingen haar waarde ontleenen óf aan de persoon van den waarnemer óf aan het aantal van hen, die tot dezelfde slotsom komen. Zoo heeft dezelfde waarneming, door vele mij onbekenden, onafhankelijk van elkander gemaakt, voor mij allicht even groote waarde als een waarneming van één mij bekend vertrouwbaar persoon. Kwam zulk een persoon thans met gegevens van het platteland, mèt U zou ik dit zeer waardeeren.

Met de grootste belangstelling las ik uwe studies omtrent croup en diphtherie te Amsterdam en hoogst merkwaardig vond ik uwe bevinding omtrent de buurten P, Q, R en S. Het zou niet bij mij opkomen den invloed te ontkennen der ongunstige sociale toestanden, die in die buurten bestaan. Maar wijst het feit, dat juist daar steeds de epidemie het hevigst woedde, terwijl toch ook elders in Amsterdam analoge sociale verhoudingen wel zullen gevonden worden, niet *ook* op *locale* factoren?

Mijn geloof te motiveeren aan het bestaan *ook* van deze *naast* de factoren, die de directe besmetting in de hand werken — aan welker bestaan trouwens niemand twijfelt bij een zoo besmettelijke ziekte als diphtherie — dit was de bedoeling van mijn stukje.

Met hoogachting teeken ik mij

Utrecht, 29 April 1896.

Uw dienstw.
Dr. P. W. ONNEN.

Geachte Redacteur!

In het vuur van het debat worden wel eens woorden gebezigd, die niet geschreven zouden worden.

De woorden waartegen Dr. ALI COHEN protest aantee kent zijn misschien niet zoo door hem gebezigd. Maar ze geven den indruk weer, dien alle bij het debat aanwezige leden der Afd. *Dokkum en Omstreken* van het gespro-